

Karakteristike interakcije roditelja i dece s oštećenjem vida predškolskog uzrasta

Valentina I. Martać^a, Vesna J. Vučinić^a, Marija M. Anđelković^a,
Zorica G. Vladislavljević^b

^a Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd, Srbija

^b Škola za učenike oštećenog vida „Veljko Ramadanović”, Beograd, Srbija

Uvod: Roditeljstvo je dinamičan proces, na koji utiče ponašanje deteta i roditelja. Ponašanje dece s oštećenjem vida karakteriše odsustvo jezika osmeha i jezika pogleda, umirivanje kada su usredsređena na glas, neuobičajeno držanje tela, ispoljavanje stereotipnog ponašanja, bezizražajan izgled lica, što može da ometa uspostavljanje interakcije roditelj – dete. *Cilj:* Cilj rada je utvrđivanje karakteristika interakcije između majki i dece s oštećenjem vida i višestrukim smetnjama. *Metod:* Istraživanjem je obuhvaćeno ukupno trinaest dijada majki i dece. Od tog broja petoro dece je imalo oštećenje vida, a osmoro, pored oštećenja vida, i druge smetnje. Uzrast dece je bio od 10 do 68 meseci ($AS = 31.62$, $SD = 19.08$). Procena karakteristika interakcije majki sa decom s oštećenjem vida i višestrukom ometenošću vršena je na osnovu analize video-snimaka, a za beleženje zapaženih oblika ponašanja korišćena je Kontrolna lista za procenu interakcije roditelja sa decom povezana s razvojnim ishodima (Parenting Interactions with Children – Checklist of Observations Linked to Outcomes – PICCOLO). *Rezultati:* Interakcija roditelja i dece s oštećenjem vida i višestrukom ometenošću zadovoljavajuća je u tri domena: Naklonost, Responzivnost i Podsticanje. *Zaključak:* Roditeljima najveći problem predstavlja iznalaženje načina kako da poduče dete nekim aktivnostima ili da pruže informacije o dešavanjima u okolini.

Cljučne reči: roditelji, deca s oštećenjem vida i višestrukom ometenošću, interakcija, komunikacija

Korespondencija: Valentina Martać, valentinamartac@fasper.bg.ac.rs

Napomena: Rad je nastao kao rezultat istraživanja na projektu „Kreiranje Protokola za procenu edukativnih potencijala dece sa smetnjama u razvoju kao kriterijuma za izradu individualnih obrazovnih programa” (br. 179025), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Uvod

Istraživanje odnosa roditelj – dete je veoma složeno, jer je u pitanju dinamičan i multifaktorski uslovljen proces (Macuka, 2010), na koji utiču karakteristike roditelja i deteta. Odrastanje u okruženju koje pruža povoljne prilike za socijalnu interakciju, sticanje iskustva i znanja značajno je za sveukupni razvoj deteta (Bayoğlu et al., 2013).

Rođenje deteta sa smetnjom u razvoju čini roditeljsku ulogu drugačijom od uobičajene. Roditelji se često sasvim neočekivano nađu u poziciji donosioca teških odluka, vezanih za hirurške intervencije, lečenje i slično. Novonastalu situaciju prate reakcije neizvesnosti i stresa, koje mogu da utiču na odnos između deteta i roditelja, između deteta i braće i sestara, kao i između samih partnera (Hall et al., 2012). Uprkos tim teškoćama rezultati nekih studija su pokazali da odgajanje deteta s ometenošću može pozitivno da utiče na lični i duhovni razvoj roditelja i siblinga (Hastings et al., 2002, prema Hall et al., 2012).

Dete prve kontakte ostvaruje s roditeljima. Između deteta i roditelja formira se posebna vrsta emotivne veze, naročito s majkom. Afektivna komunikacija koju odrasli ostvaruju s detetom predstavlja nezamenljiv izvor podsticanja razvoja (Matejić-Đuričić, 2010). Ispoljavanje neadekvatnih obrazaca interakcije i neuobičajeno ponašanje prema detetu s ometenošću zahtevaju uključivanje porodice u proces rane intervencije (Bruder, 2010; Engle et al., 2007). Primarne aktivnosti treba da budu usmerene na kvalitet interakcije između roditelja i deteta (Innocenti et al., 2013), jer je to način da se detetu s oštećenjem vida blagovremeno pruže povoljni uslovi za odrastanje i redukuje uticaj rizičnih faktora na njegov razvoj (Canosa & Postalli, 2016). Značaj podrške u uslovima oštećenja vida ističu brojni autori, deleći je na podršku neophodnu za obavljanje svakodnevnih aktivnosti, takozvana instrumentalna podrška i socioemocionalnu podršku, koja podrazumeva ohrabrenje u trenucima kada se osoba nalazi u nepovoljnoj životnoj situaciji, koju karakteriše suočavanje s psihičkim problemima (Bambara et al., 2009). Oba vida podrške štite osobe s oštećenjem vida od negativnih posledica stresa (Reinhardt, 2001), a onima koje u odrasлом dobu gube vid olakšavaju prilagođavanje na novonastalu situaciju (Ringerling & Amaral, 2000).

Interakcija roditelj – dete

Uloga roditelja u odrastanju i razvoju deteta je višestruka. Dete najviše vremena provodi s roditeljima, koji kroz svakodnevne aktivnosti treba da ga podrže u sticanju veština i upoznavanju sveta. Oni u početku zadovoljavaju detetove vitalne potrebe i potrebe za novim utiscima, za njega su dovoljno živopisni i informativni, posebno kada sa njim komuniciraju s ljubavlju i brižno (Кудрина, 2018). Emocionalne i druge dečje reakcije treba da budu signal za

roditelje, najčešće majku, da ih „lovi” i „čita” i odgovara na njih (Смирнова, 2009). Čitanje reakcija bebe koja ima oštećenje vida nije nimalo lak zadatak za roditelje i njihova interakcija predstavlja mnogo veći izazov nego interakcija roditelja s detetom tipičnog razvoja. Stoga roditeljima/starateljima dece s oštećenjem vida i višestrukim smetnjama treba ponuditi edukativne programe za sticanje veština koje kod njih podižu nivo spremnosti za interakciju sa detetom (Chen et al., 2007).

Ponašanje roditelja, osim što utiče na razvoj, omogućava sticanje određenog stepena autonomije deteta, razumevanje granica, psihičko sazrevanje i bolju opštu pripremljenost za školu (Vilaseca et al., 2019). Mnoštvo aktivnosti i situacija koje nudi porodični život utiče na sve domene razvoja i ukoliko su roditelji emocionalno „prisutni” kod deteta će se razvijati osećanje sigurne afektivne vezanosti i pripadnosti (Sameroff & Fiese, 2000; Wilder, 2008, sve prema Adolfsson, 2011). Responzivni model roditeljstva i pozitivna interakcija s detetom predstavljaju prediktor zadovoljavajućeg funkcionisanja deteta s ometenošću i njegove porodice (Bradley et al., 2001; Bradley et al., 1994; Love et al., 2005, sve prema Innocenti et al., 2013).

Način na koji se dete ponaša odražava se na ponašanje roditelja. Odsustvo jezika osmeha i jezika pogleda kod slepog deteta može da bude tumačeno kao nezainteresovanost za komunikaciju i interakciju. Umirivanje deteta s teškim oštećenjem vida kada je usredsređeno na glas roditelj takođe može da protumači kao vid nezainteresovanosti. Na interakciju roditelj – dete mogu ometajuće da deluju i neuobičajeno držanje tela, ispoljavanje stereotipnog ponašanja, bezizražajan izgled lica i česte promene raspoloženja (Fraiberg, 1977; Rogers & Puchalski, 1984; Rowland, 1984, sve prema Chen, 2014). Rezultati većine studija realizovanih krajem dvadesetog veka pokazali su da se roditelji dece s oštećenjem vida i višestrukom ometenošću suočavaju s nizom teškoća u tumačenju njihovih nediferenciranih emocija, nepredvidljivih i nedoslednih reakcija (Baird et al. 1997; Rogers & Puchalski 1984; Rogow 1982; Tröster & Brambring 1992, sve prema Van den Broek et al., 2017), dok novija istraživanja svedoče da roditelji sve snalažljivije koriste dodir i govor tela za uspostavljanje interakcije i održavanje komunikacije, što zavisi i od uzrasta i kognitivnih sposobnosti deteta (De Medeiros & Salomão, 2012).

Uključivanje u programe rane intervencije, koji se fokusiraju na kvalitet interakcije roditelj – dete, može da pomogne roditeljima da „nauče” kako da postanu responzivni i da koriste pozitivne roditeljske veštine (Bakermans-Kranenburg et al., 2003, prema Warren & Brady, 2007). Prema mišljenju brojnih autora responzivnost roditelja podrazumeva blagovremeno reagovanje na potrebe i zahteve deteta, kao i pozitivno reagovanje na neke oblike ponašanja (Ainsworth et al., 1978; Bornstein & Tamis-LeMonda, 2006; Fuligni & Brooks-Gunn, 2013, sve prema Roggman et al., 2013). Takođe, označava način na koji roditelj i dete reaguju jedno na drugo, pa se može reći da je responzivnost

dvosmeran proces (Warren & Brady, 2007). Programi poput *Hanen programa za roditelje* (The Hanen Program of Parents, Girolametto & Weitzman, 2006) i *Strategije igranja i učenja* (Playing and learning strategies – PALS, Landry et al., 2006) imaju za cilj obuku roditelja za sticanje specifičnih veština značajnih za kvalitet interakcije sa detetom, unapređivanje kompetencija da podrže njegov socijalno-emocionalni, kognitivni i govorno-jezički razvoj i motivisanje za učešće u zajedničkim aktivnostima (Warren & Brady, 2007). Ispitivanjem efektivnosti ovih i sličnih programa zaključeno je da deca responzivnijih majki ostvaruju bolja postignuća u kognitivnom, socioemocionalnom i komunikativnom domenu (Mahoney et al., 2006). Neresponzivnost roditelja može da bude povezana s nesigurnim obrascima vezivanja kod deteta, problemima u samoregulaciji (Campbell, 2002; De Wolff & Ijzendoorn, 1997, sve prema Warren & Brady, 2007) i agresivnošću (Davidov & Grusec, 2006). Imajući u vidu da signale koje dete šalje nije uvek lako protumačiti, posebno kada je u pitanju višestruka ometenost, značaj organizovanja podrške za roditelje te dece se ne dovodi u pitanje (Van den Broek et al., 2017).

Poslednjih decenija za potrebe vrednovanja ishoda rane intervencije istraživači i praktičari se dosta oslanjaju na video-snimke zabeležene u kućnim uslovima. Na osnovu unapred dogovorenih uslova snimanja (aktivnost, trajanje) u prilici su da analiziraju interakciju majke i deteta, komunikativno ponašanje beba i identifikuju kontinuirane i diskontinuirane interaktivne epizode, zatim strategije koje koristi majka, intenzitet komunikacije, redosled komunikativnih razmena, „hvatanje” bebinih signala i načine reagovanja, reciprocitet interakcije, uvremenjenost odgovora majki na signale koje dete šalje, kombinovanje govora i taktilno-kinestetskih i drugih načina za ostvarivanje kontakta (Canosa & Postalli, 2016; Кудрина, 2018; Серкина, 2018). Imajući u vidu zahtevnost procedure snimanja u kućnim uslovima, istraživanja bazirana na video-snimcima uglavnom su sprovedena na malim uzorcima. U poslednje vreme sve češće se kombinuje analiza snimaka nastalih tokom tretmana i snimaka koje prave roditelji u dogovoru s članovima stručnog tima.

Cilj rada

Cilj rada je utvrđivanje karakteristika interakcije između majki i dece s oštećenjem vida i dece s oštećenjem vida i višestrukim smetnjama.

Metode

Uzorak

Istraživanjem je obuhvaćeno ukupno trinaest dijada majki i dece. Od tog broja petoro dece je imalo oštećenje vida, a osmoro pored oštećenja vida i druge smetnje. Uzrast dece je bio od 10 do 68 meseci ($AS = 31.62$, $SD = 19.08$). Od trinaestoro dece,

devetoro je bilo mlađe od tri godine. Starost majki je između 26 i 46 godina ($AS = 35.5$, $SD = 5.88$), većina je bila mlađa od 40 godina (84.6%). Sve majke, odnosno porodice, uključene su u programe rane intervencije pri Školi za učenike oštećenog vida „Veljko Ramadanović”. Većina porodica je bar jednom nedeljno dolazila na tretman. Trajanje uključenosti u tretman kreće se od jednog meseca do pet godina, što je povezano s uzrastom deteta i karakterom teškoća (oftalmološka dijagnoza i višestruka ometenost) (Tabela 1).

Tabela 1

Distribucija uzorka u odnosu na sociodemografska obeležja i dijagnozu

Ispitanik	Starost roditelja	Uzrast dece*	Dijagnoza	Višestruka ometenost	Uključenost u tretman*
1.	38	17	Disordo visualis specificatus	da	2
2.	44	13	Microphthalmus Microorbitae	ne	4
3.	35.5	10	Aphakia bilateral; Retinopathia praematurorum	ne	4
4.	31	28	Cataracta congenita; Microcornea dexter	da	7
5.	31	28	Microcornea dexter	da	7
6.	29	19	Strabismus concomitans divergens	da	7
7.	40	18	Disordo visualis non specificatus	da	7
8.	26	45	Leucocoria; Microphthalmus; Ablatio retinae; Persistent fetal vasculature	ne	31
9.	46	20	Strabismus non specificatus	da	1
10.	31	36	Hypoplasia nervi optici	ne	12
11.	35	68	Retinopathia praematurorum; Ablatio retinae	da	60
12.	39	43	Retinopathia praematurorum	da	18
13.	36	66	Microphthalmus dexter	ne	60

Napomena: * u mesecima

Instrument

Za procenu karakteristika interakcije majki sa decom s oštećenjem vida i oštećenjem vida i višestrukom ometenošću korišćeni su video-zapisi ponašanja dece i roditelja snimljeni u kućnim uslovima, kao i beleške o karakteristikama ponašanja majki i dece tokom tretmana. Za vrednovanje ponašanja sa video-snimaka korišćena je onlajn dostupna verzija *Kontrolne liste za procenu interakcije roditelja sa decom povezana s razvojnim ishodima* (Parenting Interactions with Children – Checklist of Observations Linked to Outcomes – PICCOLO, Roggman et al., 2013). Kontrolna

lista sadrži 29 tvrdnji o ponašanju roditelja, svrstanih u četiri oblasti: *Naklonost*, *Responzivnost*, *Podsticanje (Ohrabrivanje)* i *Podučavanje*. Prve tri oblasti sadrže po sedam tvrdnji, a poslednja osam. Ponašanje roditelja vrednuje se na skali Likertovog tipa od jedan do pet: 1 – nikad; 2 – retko; 3 – ponekad; 4 – većinu vremena i 5 – uvek. Za prikupljanje sociodemografskih podataka o roditeljima i deci i podataka o oštećenju vida i pratećim teškoćama korišćen je posebno konstruisan upitnik. Procenu interakcije majki sa decom s oštećenjem vida i decom s oštećenjem vida i višestrukim smetnjama sproveo je tifolog, primarni pružalac usluga porodicama pri Školi za učenike oštećenog vida „Veljko Ramadanović”.

Obrada podataka

Imajući u vidu broj ispitanika u uzorku podaci su obrađeni i analizirani kvalitativno, uz prikaz osnovnih kvantitativnih pokazatelja koji se odnose na ocenu interakcije roditelja sa decom na domenima i po pojedinim ajtemima. Za opisivanje povezanosti između domena *Naklonost*, *Responzivnost*, *Podsticanje* i *Podučavanje* primenjen je Spirmanov koeficijent korelacije.

Rezultati istraživanja

Tabela 2

Distribucija uzorka na ajtemima Kontrolne liste za procenu interakcije roditelja sa decom (PICCOLO) – zapažanje tiflogologa

Kontrolna lista za procenu interakcije roditelja sa decom (ajtemi)	Ocena (%)				
	Nikad	Retko	Ponekad	Skoro uvek	Uvek
Naklonost					
1. obraća se detetu sa toplinom u glasu	/	/	/	46.2	53.9
2. Osmehuje se detetu	/	/	/	69.2	30.8
3. Hvali dete	/	/	23.1	30.8	46.2
4. Ostvaruje fizički blizak kontakt sa detetom	/	/	/	53.9	46.2
5. Kada se obraća detetu, koristi ohrabrujuće reči	/	/	38.5	38.5	23.1
6. Angažuje se u ostvarivanju interakcije sa detetom	/	/	/	61.5	38.5
7. U komunikaciji sa detetom ispoljava emocionalnu toplinu	/	/	/	38.5	61.5
Responzivnost					
1. obraća pažnju na ono što dete radi	/	/	/	69.2	30.8
2. Menja tempo ili aktivnost da bi obratio pažnju na ono što dete radi ili očekuje	/	/	15.4	61.5	23.1
3. Ponaša se fleksibilno kada dete promeni aktivnost ili interesovanje	/	/	30.5	46.2	23.1

Kontrolna lista za procenu interakcije roditelja sa decom (ajtemi)	Ocena (%)				
	Nikad	Retko	Ponekad	Skoro uvek	Uvek
4. Prati dete kada nešto u/radi	/	/	/	53.8	46.2
5. Reaguje na dečje emocionalne reakcije (smeh, plač...)	/	/	/	/	100
6. Gleda u dete dok ono nešto govori/ izgovara ili pušta zvukove	/	/	7.7	38.5	53.8
7. Reaguje na dečje reči ili zvukove	/	/	/	7.7	92.3
Podsticanje					
1. Čeka da dete odreaguje na zahtev	/	/	/	46.2	53.8
2. Podstiče dete da koristi igračke	/	/	7.7	23.1	69.2
3. Podržava dečji izbor	/	/	15.4	38.5	46.2
4. Verbalno podstiče dete dok se trudi da nešto uradi	/	/	7.7	30.5	61.5
5. Podržava dete u onome što je izabralo da uradi	/	/	7.7	30.5	61.5
6. Nudi detetu pomoć (daje predloge kako da nešto uradi)	/	/	23.1	46.2	30.5
7. Oduševljava se kada dete nešto radi/ uradi	/	/	15.4	15.4	69.2
Podučavanje					
1. Daje detetu objašnjenja za ono što se dešava oko njega	/	/	53.9	30.5	15.4
2. Predlaže detetu nove aktivnosti sa igračkama i predmetima koje ono već koristi	/	7.7	46.2	38.5	7.7
3. Ponavlja zvukove i reči koje dete izgovara i širi njihov repertoar	/	15.4	53.8	23.1	7.7
Imenuje detetu predmete ili radnje	/	/	/	61.5	38.5
4. Uključuje se u igre pretvaranja sa detetom	/	23.1	53.8	23.1	/
5. Obavlja aktivnosti korak po korak	/	/	7.7	61.5	30.5
6. Opisuje detetu izgled i karakteristike predmeta	/	/	38.5	46.2	15.4
7. Postavlja pitanja detetu	/	15.4	23.1	38.5	23.1

Kvalitet interakcije između roditelja i njihove dece s oštećenjem vida na domenu *Naklonost* je na gotovo svim ajtemima ocenjen visokim ocenama. Izuzetak su ajtemi tri i pet, gde je zapaženo da tri majke samo ponekad hvale svoje dete, a pet samo ponekad koristi ohrabrujuće reči. Emocionalna toplina i toplina u glasu, osmehivanje i ostvarivanje bliskog fizičkog kontakta su najpozitivnije ocenjene karakteristike ponašanja majki na domenu *Naklonost* (oko 50 posto majki se uvek ponaša tako).

Domen *Responzivnost* podrazumeva uvremenjene reakcije roditelja na signale koje im šalje dete, odnosno na ponašanje deteta. Na osnovu analize

video-zapisa uočeno je da svi roditelji uvek reaguju na dečje emocionalne reakcije (smeh, plač...) i gotovo svi (92.3%) na dečje reči ili zvukove. Ocene na ajtemima devet i deset, koji se odnose na fleksibilnost ponašanja roditelja kada dete promeni aktivnost, menjaju sliku sveukupne rezponzivnosti roditelja jer se samo po tri roditelja uvek ponašaju na očekivani način.

Ponašanje roditelja dece s oštećenjem vida na domenu *Podsticanje* je ohrabrujuće. Više od 70% roditelja na svim ajtemima koji pripadaju ovom domenu uvek ili skoro uvek reaguje podsticajno i podržavajuće kada izvodi neku aktivnost, što je put ka formiranju dečje samostalnosti.

Analizom ajtema koji pripadaju domenu *Podučavanje* može se zaključiti da roditeljima najveći problem predstavlja iznalaženje načina kako da poduče dete nekim aktivnostima ili da mu pruže informacije o dešavanjima u okolini. Više od 50% roditelja samo ponekad daje detetu objašnjenja za ono što se dešava oko njega, retko ili ponekad predlaže detetu nove aktivnosti s igračkama i predmetima koje ono već koristi, ponavlja zvukove i reči koje dete izgovara i širi njihov repertoar ili se uključuje u igre mašte sa detetom. Opisivanje karakteristika predmeta i postavljanje pitanja detetu oko 40 posto čini ponekad ili retko. Roditelji koji nemaju razvijene strategije za podučavanje deteta, ostaju pasivni i kada bi mogli da daju dodatni podsticaj detetu, dok oni koji uvremenjeno reaguju na potrebe deteta koriste prigodne načine da ga podstaknu na aktivnost.

Primenom Spirmanovog koeficijenta korelacije utvrđena je statistički značajna veza među svim domenima. Najviša povezanost je između domena *Naklonosti* i *Podsticanja* ($r = .783, p = .002$) i spada u visok nivo povezanosti. Takođe, povezanost visokog nivoa postoji i između *Podsticanja* i *Responzivnosti*, te *Naklonosti* i *Responzivnosti* ($r = .754, p = .003$ i $r = .738, p = .004$). Umereno pozitivna povezanost postoji među domenima *Podučavanje* i *Podsticanje* ($r = .583, p = .036$), a umereno pozitivna ali najniža povezanost između domena *Naklonost* i *Podučavanje* ($r = .420, p = .153$).

Diskusija

Visoki skorovi na Kontrolnoj listi PICCOLO indikator su budućih pozitivnih ishoda za kognitivni, govorno-jezički i socijalno-emocionalni razvoj deteta (Norman & Christiansen, 2013). Rezultati dobijeni u našem istraživanju pokazuju da je interakcija roditelja i dece s oštećenjem vida i višestrukom ometenošću zadovoljavajuća na tri domena (*Naklonost*, *Responzivnost* i *Podsticanje*). Roditelji skoro uvek ili uvek ispoljavaju pozitivne emocije, toplinu u glasu, ostvaruju fizički blizak kontakt, što je veoma značajno jer je emotivni stres kod odraslih osoba sa smetnjama u razvoju niži ukoliko su roditelji tokom ranog razvoja pokazivali viši stepen privrženosti i topline (Maselko et al., 2011, prema Roggman et al., 2013). Deca koja odrastaju u podržavajućem i rezponzivnom

okruženju, izložena pozitivnim oblicima ponašanja, pokazuju svoje emocije na adekvatan način (Isley et al., 1999, prema Davidov & Grusec, 2006).

Za potrebe analize karakteristika komunikativnog konteksta i interakcije majka – slepo dete Kudrina (Кудрина, 2018) je kao značajne činioce izdvojila održavanje fizičke blizine i podržavanje istraživačkog ponašanja deteta i došla do zaključka da se ponašanje majki slepe dece u prvim godinama života ne razlikuje od ponašanja majki dece tipičnog razvoja. Adekvatnost ponašanja majki sagledavana je i na osnovu reakcija slepe bebe, što ovo istraživanje čini kompleksnijim i informativnijim.

Ponašanje obuhvaćeno domenom *Podučavanje* je „najslabija karika” interakcije i komunikacije roditelja s decom koja imaju oštećenje vida i višestruke smetnje. Podučavanje uključuje objašnjavanje aktivnosti, konverzaciju, zajedničku pažnju i učešće u igri, čime se utiče na razvoj deteta, posebno na kognitivne sposobnosti (Fuligni & Brooks-Gunn, 2013; Hart & Risley, 1995, sve prema Roggman et al, 2013). Uzrastu primerena, kontinuirana konverzacija između deteta i roditelja značajna je zbog direktne izloženosti jeziku, zahvaljujući čemu se bogati rečnik i razvijaju ostale govorno-jezičke sposobnosti (Roberts et al., 2005). Na osnovu rezultata dobijenih ovim istraživanjem može se zaključiti da roditelji retko postavljaju svojoj deci pitanja, što se često negativno odražava na razumevanje svakodnevnih pojmova, motivaciju da istražuju, kao i na pojavu verbalizama. Iako slepo dete može lako da ponovi ono što mu govori roditelj, bez prethodne vežbe i uključivanja u aktivnost teško preuzima ulogu drugog (Sandler & Hobson, 2001, prema Bishop et al., 2005). Objašnjavanje o dešavanjima u okolini, predlaganje novih i uključivanje u aktivnost koju izvodi dete, od krucijalnog je značaja za slepu decu, ipak roditelji ne uspevaju da izađu u susret ovim potrebama. Roditelji slepe dece ne opisuju izgled i karakteristike predmeta kao ni tok i elemente aktivnosti koja se trenutno odvija i često započinju interakciju bez verbalnih najava i informacija (Moore & McConachie, 1994). Način na koji roditelji sagledavaju funkcionisanje deteta i percepcija njegove budućnosti utiču na motivaciju da mu se posvete (Hall et al., 2012). Strpljenje, kreativnost i alternativni putevi komunikacije su značajni za postizanje zadovoljavajućih rezultata (Fazzi & Klein, 2002). Stoga je pristup usredsređen na porodicu, fokusiran na sagledavanje integriteta porodičnog sistema, razvijanje interakcije „dete – bliska odrasla osoba” (Малофеев, 2019), što je direktno povezano s pozitivnim ishodima za dete, porodičnim odnosima i stepenom samoeфикаsnosti njenih članova (Dunst & Trivette, 2009). U studijama koje su bile fokusirane na praćenje efekata obuke roditelja dece s oštećenjem vida i dece s oštećenjem vida i intelektualnom ometenošću za sticanje veština podržavajuće i podsticajne komunikacije i interakcije zaključeno je da bi za ovu grupu roditelja možda bili korisniji sadržaji koji se bave individualnim izazovima interakcije s detetom (Platje et al., 2018). U našem istraživanju izazov u interakciji sa decom sa oštećenjem vida je ponašanje koje pripada

domenu *Podučavanje*, koji umereno korelira sa domenima *Podsticanje* i *Naklonost*. Ponašanje dece koja se dugo zadržavaju u istoj fazi razvoja prilično je obeshrabrujuće za roditelje kada treba da ih uključe u aktivnosti koje primarno utiču na kognitivni razvoj, jer ponašanje deteta utiče na ponašanje roditelja i obrnuto (Spiker et al., 2002). Naime, opservacija ponašanja roditelja korišćenjem PICCOLO skale može da pokaže njihovu snagu u više domena; na primer, dok se igra s detetom roditelj se osmehuje, pruža podršku, ohrabruje (Roggman et al., 2013), tako da kodiranje aktivnosti roditelja, koje se zasniva na afirmativno formulisanim zahtevima, možda objašnjava nalaze o povezanosti među domenima *Naklonost*, *Responzivnost* i *Podsticanje*.

Rezultati ovog pilot istraživanja ukazuju na korisnost upotrebljenog instrumenta u prepoznavanju jakih i slabih strana ponašanja roditelja dece s oštećenjem vida, što je višestruko korisno za kreiranje programa podrške porodici. Buduća istraživanja treba da budu zasnovana na korišćenju PICCOLO kompleta za procenu i evaluaciju interakcije roditelja i dece, koji sadrži detaljna uputstva i primere vrednovanja ponašanja i podrazumeva ponavljanje posmatranja na svakih par meseci ili kad god se ukaže potreba.

Zaključak

Na osnovu rezultata dobijenih analizom odnosa roditelja prema detetu s oštećenjem vida može se zaključiti da roditelji pokazuju zadovoljavajući stepen responzivnosti za potrebe i ispoljeno ponašanje dece, kao i visok stepen naklonosti. Spremnost na podsticanje i ohrabivanje dece na aktivnost i učešće u okolnom životu karakteriše blagi pad ocena u odnosu na *Responzivnost* i *Naklonost*, dok je na domenu *Podučavanje* kvalitet interakcije roditelja sa decom s oštećenjem vida najlošiji. Povezanost među domenima kreće se od umereno pozitivne do visoke, pri čemu je najveća povezanost između *Naklonosti* i *Podsticanja*, a najniža između domena *Naklonost* i *Podučavanje*.

Izvedeni zaključci predstavljaju signal da je roditeljima dece s oštećenjem vida neophodna blagovremena, transdisciplinarna, individualno prilagođena podrška, koja treba da im obezbedi razumevanje potreba i specifičnih obrazaca ponašanja njihove dece.

Literatura

- Adolfsson, M. (2011). *Applying the ICF-CY to identify everyday life situations of children and youth with disabilities*. [Doctoral dissertation, Jönköping University]. DIVA. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:443678/FULLTEXT01.pdf>
- Bambara, J. K., Wadley, V., Owsley, C., Martin, R. C., Porter, C., & Dreer, L. E. (2009). Family functioning and low vision: A systematic review. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 103(3), 137-149. <https://doi.org/10.1177/0145482X0910300303>
- Bayoğlu, B., Unal, Ö., Elibol, F., Karabulut, E., & Innocenti, M. S. (2013). Turkish validation of the PICCOLO (Parenting interactions with children: checklist of

- observations linked to outcomes). *Infant Mental Health Journal*, 34(4), 330-338. <https://doi.org/10.1002/imhj.21393>
- Bishop, M., Hobson, R. P., & Lee, A. (2005). Symbolic play in congenitally blind children. *Development and Psychopathology*, 17(2), 447-465. <https://doi.org/10.1017/S0954579405050212>
- Bruder, M. B. (2010). Early childhood intervention: A promise to children and families for their future. *Exceptional Children*, 76(3), 339-355. <https://doi.org/10.1177/001440291007600306>
- Canosa, A. C., & Postalli, L. M. M. (2016). Análise da interação mãe e criança cega [Analysis of the interaction between mother and blind child]. *Estudos de Psicologia*, 33(1), 37-49. <https://doi.org/10.1590/1982-02752016000100005>
- Chen, D. (2014). Interactions between young children and caregivers: The context for early intervention. In D. Chen (Ed.), *Essential elements in early intervention. Visual impairments and multiple disabilities* (pp. 34-84). AFB Press.
- Chen, D., Klein, M. D., & Haney, M. (2007). Promoting interactions with infants who have complex multiple disabilities: Development and field-testing of the PLAI curriculum. *Infants & Young Children*, 20(2), 149-162. <https://doi.org/10.1097/01.IYC.0000264482.35570.32>
- Davidov, M., & Grusec, J. E. (2006). Untangling the links of parental responsiveness to distress and warmth to child outcomes. *Child Development*, 77(1), 44-58. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2006.00855.x>
- De Medeiros, C. S., & Salomão, N. M. R. (2012). Interação mãe-bebê com deficiência visual: Estilos comunicativos e episódios interativos [Interaction between mothers and infants with visual impairment: Communicative styles and interactive episodes]. *Estudos de Psicologia*, 29(Suppl. 1), 751-760. <https://doi.org/10.1590/S0103-166X2012000500011>
- Dunst, C. J., & Trivette, C. M. (2009). Capacity-building family-systems intervention practices. *Journal of Family Social Work*, 12(2), 119-143. <https://doi.org/10.1080/10522150802713322>
- Engle, P. L., Black, M. M., Behrman, J. R., Cabral de Mello, M., Gertler, P. J., Kapiriri, L., Martorell, R., Young, M. E., & International Child Development Steering Group. (2007). Strategies to avoid the loss of developmental potential in more than 200 million children in the developing world. *The Lancet*, 20(369), 229-242. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(07\)60112-3](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(07)60112-3)
- Fazzi, D. L., & Klein, D. (2002). Cognitive focus: Developing cognition, concepts, and language. In R. L. Pogrund, & D. L. Fazzi, (Eds.), *Early focus: Working with young blind and visually impaired children and their families* (pp. 107-153). AFB Press.
- Girolametto, L., & Weitzman, E. (2006). It takes two to talk – The Hanen Program for parents: Early language intervention through caregiver training. In R. J. McCauley, & M. E. Fey (Eds.), *Treatment of language disorders in children* (pp. 77-103). Brookes.
- Hall, H. R., Neely-Barnes, S. L., Graff, J. C., Krcek, T. E., Roberts, R. J., & Hankins, J. S. (2012). Parental stress in families of children with a genetic disorder/disability and the resiliency model of family stress, adjustment, and adaptation. *Issues in Comprehensive Pediatric Nursing*, 35(1), 24-44. <https://doi.org/10.3109/01460862.2012.646479>
- Innocenti, M. S., Roggman, L. A., & Cook, G. A. (2013). Using the PICCOLO with parents of children with a disability. *Infant Mental Health Journal*, 34(4), 307-318. <https://doi.org/10.1002/imhj.21394>

- Кудрина, Т. П. (2018). Формирование специальных коммуникативных умений у матерей слепых младенцев с опорой на анализ видеоматериалов [Special communication skills formation in mothers of blind infants on the basis of analysis of video materials]. *Альманах Института коррекционной педагогики*, (32). <https://alldf.ru/ru/articles/almanac-32/the-formation-of-a-special-communicative-skills-of-mothers-of-blind-infants-based-on-the-analysis-of-video-data>
- Landry, S. H., Smith, K. E., & Swank, P. R. (2006). Responsive parenting: establishing early foundations for social, communication, and independent problem-solving skills. *Developmental Psychology*, 42(4), 627-642. <https://doi:10.1037/0012-1649.42.4.627>
- Macuka, I. (2010). Osobne i kontekstualne odrednice roditeljskog ponašanja. *Suvremena psihologija*, 13(1), 63-81.
- Mahoney, G., Perales, F., Wiggers, B., & Herman, B. B. (2006). Responsive Teaching: Early intervention for children with Down syndrome and other disabilities. *Down Syndrome Research and Practice*, 11(1), 18-28. <https://doi:10.3104/perspectives.311>
- Малофеев, Н. Н. (2019). Концепция развития образования детей с ОВЗ: основные положения [Conception of development of educational system for children with special needs: main theses]. *Альманах Института коррекционной педагогики*, (36). <https://alldf.ru/ru/articles/almanac-36/the-concept-of-development-of-education-of-children-with-disabilities>
- Matejić-Đuričić, Z. (2010). *Uvod u razvojnu psihologiju*. Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Moore, V., & McConachie, H. (1994). Communication between blind and severely visually impaired children and their parents. *British Journal of Developmental Psychology*, 12(4), 491-502. <https://doi.org/10.1111/j.2044-835X.1994.tb00650.x>
- Norman, V. J., & Christiansen, K. (2013). Validity of the PICCOLO tool in child care settings: Can it assess caregiver interaction behaviors? *Infant Mental Health Journal*, 34(4), 319-329. <https://doi:10.1002/imhj.21391>
- Platje, E., Sterkenburg, P., Overbeek, M., Kef, S., & Schuengel, C. (2018). The efficacy of VIPP-V parenting training for parents of young children with a visual or visual-and-intellectual disability: A randomized controlled trial. *Attachment & Human Development*, 20(5), 455-472. <https://doi.org/10.1080/14616734.2018.1428997>
- Reinhardt, J. P. (2001). Effects of positive and negative support received and provided on adaptation to chronic visual impairment. *Applied Developmental Science*, 5(2), 76-85. https://doi.org/10.1207/S1532480XADS0502_3
- Ringering, L., & Amaral, P. (2000). The role of psychosocial factors in adaptation to vision impairment and rehabilitation outcomes for adults and older adults. In B. Silverstone, M. A. Lange, B. Rosenthal, & E. E. Faye (Eds.), *The Lighthouse handbook on vision impairment and vision rehabilitation* (Vol. 1, pp. 1029-1048). Oxford University Press.
- Roberts, J., Jurgens, J., & Burchinal, M. (2005). The role of home literacy practices in preschool children's language and emergent literacy skills. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 48(2), 345-359. [https://doi.org/10.1044/1092-4388\(2005\)024](https://doi.org/10.1044/1092-4388(2005)024)
- Rogman, L. A., Cook, G. A., Innocenti, M. S., Jump Norman, V., & Christiansen, K. (2013). Parenting interactions with children: Checklist of observations linked to outcomes (PICCOLO) in diverse ethnic groups. *Infant Mental Health Journal*, 34(4), 290-306. <https://doi.org/10.1002/imhj.21389>
- Серкина, А. В. (2018). Возможности использования метода видео-наблюдения в решении исследовательских и прикладных задач ранней помощи [The

- opportunities for using video surveillance methods in solving problems of research and applications of the early childhood support]. *Альманах Института коррекционной педагогики*, (32). <https://alldef.ru/ru/articles/almanac-32/using-the-surveillance-video-in-solving-research-and-applied-tasks-of-early-intervention>
- Смирнова, Е. О. (2009). *Детская психология* [Child psychology]. Питер.
- Spiker, D., Boyce, G. C., & Boyce, L. K. (2002). Parent-child interactions when young children have disabilities. *International Review of Research in Mental Retardation*, 25, 35-70. [https://doi.org/10.1016/s0074-7750\(02\)80005-2](https://doi.org/10.1016/s0074-7750(02)80005-2)
- Van den Broek, E. G., van Eijden, A. J., Overbeek, M. M., Kef, S., Sterkenburg, P. S., & Schuengel, C. (2017). A systematic review of the literature on parenting of young children with visual impairments and the adaptations for Video-feedback Intervention to promote Positive Parenting (VIPP). *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 29(3), 503-545. <https://doi.org/10.1007/s10882-016-9529-6>
- Vilaseca, R., Rivero, M., Bersabé, R. M., Navarro-Pardo, E., Cantero, M. J., Ferrer, F., Valis Vidal, C., Innocenti, M. S., & Roggman, L. (2019). Spanish validation of the PICCOLO (Parenting Interactions with Children: Checklist of Observations Linked to Outcomes). *Frontiers in Psychology*, 10, Article 680. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00680>
- Warren, S. F., & Brady, N. C. (2007). The role of maternal responsivity in the development of children with intellectual disabilities. *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*, 13(4), 330-338. <https://doi.org/10.1002/mrdd.20177>

Characteristics of interaction between parents and children with visual impairment at preschool age

Valentina I. Martać^a, Vesna J. Vučinić^a, Marija M. Anđelković^a,
Zorica G. Vladislavljević^b

^a University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation, Belgrade, Serbia

^b School for visually impaired students “Veljko Ramadanović”, Belgrade, Serbia

Introduction. Parenting is a dynamic process influenced by the behavior of both children and parents. Behavior of children with visual impairment is characterized by the absence of language which involves smiling and looking, calming down when focusing on voice, unusual posture, stereotyped behavior, blank face, which can all interfere with parent-child interaction. *Objective.* The aim of this paper was to determine the characteristics of interaction between mothers and children with visual impairment and multiple disabilities. *Methods.* The research included a total of thirteen mother-child pairs. Five children had a visual impairment, while eight had both a visual impairment and another comorbid condition. The children were between 10 and 68 months of age ($M = 31.62$, $SD = 19.08$). The characteristics of interaction between mothers and children with visual impairment and multiple disabilities were assessed by analyzing videos, while Parenting Interactions with Children – Checklist of Observations Linked to Outcomes – PICCOLO was used to record the observed behaviors. *Results.* Interaction between parents and children with visual impairment and multiple disabilities was satisfactory in three domains: Affection, Responsiveness, and Encouragement. *Conclusion.* The biggest

problem for parents was finding a way to teach their child some activities or to provide information about the environment.

Keywords: parents, children with visual impairment and multiple disabilities, interaction, communication

PRIMLJENO: 14.12.2020.

PRIHVAĆENO: 26.01.2021.